

RÉGÉSZETI DOLGOZATOK

AZ EÖTVÖS LÓRÁND TUDOMÁNYEGYETEM
RÉGÉSZETI INTÉZETÉBŐL

7

DISSERTATIONES ARCHÆOLOGICÆ

EX INSTITUTO ARCHÆOLOGICO
UNIVERSITATIS DE ROLANDO EÖTVÖS NOMINATÆ

BUDAPEST, 1965.

Mócsy András

Adalékok Pannonia történetéhez és topográfiájához

1. Az Arviates vagy Arabiates szálláshelye

Plinius-törzs felsorolása, amely Agrippa birodalmi felmérésén alapul, több olyan pannoniai törzset említ, amelynek szállásterületéről semmiféle adat nem tudósít bennünket. Ezek közé tartozik az Arabiates törzse is. Általában ugyan az Arviates olvasatot szokták elfogadni, de épp a legjobb (leydeni) Plinius-kézirat az Arabiates formát adja, s ez utóbbit valószínűvé teszi a következő körülmény is: több pannoniai törzs neve helynévből van képezve, mégpedig az Arabiateshez hasonló képzéssel a Cornacates, Oseriates és Hercuniates; -anus képzővel a Varciani, Colapiani. E nevek közül általunk is ismert helynevekből származik a Cornacates, Colapiani és Varciani név. Ezek analógiájára valószínűnek látszik, hogy az Arabiates olvasat a helyes, a törzs nevét pedig a Rába ókori nevéből, Arabo-ból kell származtatnunk. Ahogyan a Colapiani fordítása "Kulpamentiek", úgy az Arabiatesé "Rábamentiek" lehetne.

Amennyiben az Arabiates olvasatot fogadjuk el, akkor egy idáig ismeretlen szálláshelyü pannoniai törzs területét tudjuk kijelölni. Javaslatunkat támogatja az is, hogy a kijelölendő terület lakói mindeddig ismeretlenek voltak.

A Rába mentének lakói közül a folyó alsó folyása mentén lakó népeket Volcacijs Primus felirata segítségével pontosan meg tudjuk határozni (CIL IX 5363 = Dessau ILS 2737). Ez a lovagrendi katonatiszt egyidőben volt praefectus ripae Danuvii, valamint a Boii és Azali törzsek civitasainak praefectusa. Csapata azidőben Győrben állomásozott (valószínűleg Nero alatt). Ebből következik, hogy a civitas Boiorum és a civitas Azaliorum a Duna mellett határosak voltak. Az Arabiates számára tehát csak a Rába felső folyása mentén marad hely, Vas és Zala megyék területén.

Ha az Arabiates szálláshelyét e területre tesszük, érthetővé válik az is,

hogy Ptolemaios törzsfelsorolásában miért nem szerepelnek. Valószínű, hogy Claudius alatt, Savaria alapításakor az új colonia territoriumába olvadtak bele. Ez indokolná azt is, hogy miért nem szerepelnek egyetlen más későbbi forrásban sem.

2. Civitas Iovia

Az Itinerarium Burdigalense tudvalevően jóval részletezőbb utikönyv, mint az Itinerarium Antonini vagy a Tabula Peutingeriana. Nemcsak a mansiókat és a jelentősebb telephelyeket sorolja fel, hanem a lóváltó állomásokat (mutatio) is, s mindegyik uti állomás rangját is megnevezi. Mindenütt, ahol az Itinerarium Burdigalense zarándokutja municipális autonómia centrumát érintette, a civitas megjelölést találjuk; a pannoniai utszakaszon Poetovio, Mursa, Cibalis, Sirmium és Bassiana neve mellett találjuk, e városok jogállásának megfelelően, a civitas megjelölést. Ezekon kívül egy további helység, a Poetoviotól 37 mérföldre fekvő Iovia is civitasként szerepel. Fel kell tehát vetnünk a kérdést, hogy indokolt-e ez a megjelölés s hogy ha igen, a város létrejötté milyen körülmények között történt.

Iovia R. Egger alapos tanulmánya szerint püspöki székhely volt a IV. sz.-ban, egyik püspöke volt Amantius a IV. sz. végén. Ez valószínűvé teszi a városka municipális jogát is. Városi territórium centruma azért is várható e vidéken, mert Poetovio és Municipium Iasorum (=Daruvár) igen messze fekszenek egymástól. Nincs okunk tehát kételkedni az Itinerarium Burdigalense adatában.

Az alapítás idejét tekintve kiindulhatnánk abból, hogy Iovia a városkának nem eredeti neve volt, mert a régebbi helyneveket megőrző Tabula Peutingeriana még Botivo név alatt hozza. Ebből könnyen adódik az a feltevés, hogy Botivot Diocletianus, illetve Pannoniában uralkodó caesarja, Galerius emelte városi rangra, s a "juppiteri" dinasztia nevéből kapta a Iovia nevet. Ez a feltételezés azonban nem szükséges, mert elképzelhető az is, hogy Botivo már korábban is municipális rangú település volt, s tetrachia-kori névváltoztatását más körülmény, például új telepítés, vagy nagyobb építkezés indokolta.

Az alapítás kora tehát bizonytalan. Valószínű ellenben a város eredete, amelyet egy drávamenti törzsre vezethetünk vissza. A Dráva mentén Plinius szerint a Serretes, Serapilli, Iasi és Andizetes törzsek laktak. E felsorolás nyugatról keletre halad,

mert Iasi Ptolemaios szerint Pannonia Superior keleti határán, az Andizetes pedig Pannonia Inferior nyugati határán laktak. A Iasi szálláshelyét teljes biztonsággal helyezhetjük a Dráva két partjára, Daruvártól északra. Iovia környékén tehát a Serapilli törzs lakott. Ez is azon törzsek közé tartozik, amelyek története ismeretlen. Nyugati szomszédai, a Serretes nyilván Poetovio territoriumán laktak, s így nem lehetetlen, hogy Iovia (Botivo) a Serapilli törzs civitasából alakult valamikor a II. vagy a III. sz. folyamán.

Traianus után a városalapítások szinte kivétel nélkül valamely bennszülött közösség (civitas) municipalizálását jelentették. Iovia aligha emelkedett városi rangra az I. sz. -ban, s ezért jogunk van alapítását egy civitasra visszavezetni. Végezetül megkíséreljük a civitasok és városok párhuzamba állítását, hogy a városalapítások, - legalább is a későbbiek - kapcsolatát a korábbi bennszülött közösségekkel valószínűvé tegyük:

törzs	város
Catari	Emona
Latobici	Neviodunum
Varciani	Andautonia
Colapiani	Siscia
Iasi	Aquae Balissae
Poetovio	Serretes
Iovia	Serapilli
Boi, Arabiates	Savaria, Vindobona, Carnuntum, Scarbantia, Mogentiana, Mursella
Azali	Brigetio
Eravisci	Aquincum
Andizetes	Mursa vagy Mursella (Inf.)
Cornacates	Cibalae
Amantini	Sirmium
Scordisci	Bassiana
Oseriates	Municipium Faustinianum?
Breuci	?

Ez az összeállítás természetesen erősen hipotétikus, de meggondolkoztató az egyeztetési lehetőségek hosszú sora. A biztos egyeztetések alapján feltehető, hogy néhány törzs és város eddig ismeretlen helye (Munic. Faust.) ilyen nyomon is kereshető lesz.

3. Incerum fekvése

Graf a Siscia-Mursa utszakaszt a Papuk hegységtől délre vezette, mivel Aquae Balissae-t Lipik fürdőhellyel azonosította. Aquae Balissae (=Municipium Iasorum) azonosítása Daruvár fürdőhellyel azóta kétségen kívül bebizonyosodott s ez szükségessé teszi a Siscia-Mursa utszakasz kérdésének újbóli megvizsgálását.

Az Itinerarium Antonini két helyen adja ezt az utat. Az eltérés a két féle közlés között csupán annyi, hogy Varianis és Incerum között más állomást iktat be: Manneianis van az egyik, Aquae Balissae a másik változatban. A távolságadatok azonban elhanyagolható különbséggel összevágznak, sőt, Manneianist akár Aquae Balissaeval is azonosíthatnánk (feltéve, hogy Manneianis korrúptéla a Municipium Iasorum névből). Ettől eltekintve is világos azonban, hogy ha az ut Daruvárt érintette, akkor egy igen jelentős visszakanyarodás lett volna szükséges délnyugat felé ahhoz, hogy Mursa felé a Papuk hegyet délről kerülje. Továbbá, ha az ut a Papuktól délre ment volna, akkor hiányzana az összeköttetés Daruvár és a Dráva völgye között, amit különben el kellene várnunk, hiszen Aquae Balissae territórium a Dráváig terjedt (Cocconae-ig).

Mindezek a nehézségek megoldódnak akkor, ha az utat Daruvár után a Papuktól északra vezetjük. Ez esetben az ut nem kapaszkodott fel a Papuk és Psunj közötti nyeregbe, hanem a sikabb terepen északkelet felé tartott s a Papuk nyugati lábánál kanyarodott el Mursa felé. Ezáltal bizonyítva volt a daruvári municipális centrum kapcsolata is a Drávavölgygel. Incerum tehát Suho Polje környékén keresendő.

4. Toleses: egy kisázsiai kolónia Brigetioban

A CIL III 10982 (Barkóczy Brigetio 130 sz.) oltárt Brigetioban Aurelius Vitalis veteranus pro se et Tolesibus omnibus állította Iuppiternek. Ezt az eddig megmagyarázhatatlan népet a kisázsiai Toléseis névvel azonosíthatjuk (PW-RE VIA, 1672). Mivel veterán volt az oltár állítója, könnyen lehet, hogy e különben jelenték-

telen kisázsiai városkából a legio I adiutrix valamely keleti hadjárata alkalmával hozott magával katonákat. E hadjárat meghatározása nem biztos. Az oltárt két Augustus üdvéért állította egy katona, aki Marcus, Commodus, vagy Caracalla idejében lépett szolgálatba (Aurelius). Marcus, illetve L. Verus párthus hadjárata éppugy szóba jöhet, mint Caracalláé. Előbbi esetben a két Augustus Septimius Severus és Caracalla, utóbbi esetben talán a két Philippus volt.

5. A lingua Pannonica és az illir kérdés

Tacitus Germaniájának sokat idézett 43. fejezetében olvasunk a "pannon nyelv"-ről, amely a gall (=kelta) nyelvvel van szembeállítva s érvül szolgál az Osi törzs nem-germán volta mellett. A kutatás sokáig nem kételkedett abban, hogy ez a keltával szembeállított dunavidéki nyelv csakis az illir lehetett, s problémát mindössze az okozott, hogy a Germania 28. fejezete szerint az Eravisci is ezt a nyelvet beszélték, holott kulturájuk, névadásuk egyértelműen keltának látszik.

Az utóbbi években egyre erősödő törekvés nyilvánul meg mind nyelvészeti, mind történeti és régészeti tanulmányokban arra, hogy az illir nyelv, ethnikum vagy kultúra körét a "tulajdonképpen illirek", az eredetileg egyedül így nevezett déldalmáciai törzs körére szűkítsék le, és a Balkán további nem-thrák (pannon, dalmát, liburn, dardán stb.) népeit különálló, nem illir ethnikumnak tartsák. E törekvések keretébe jól beleillik a lingua Pannonica Tacitusnál olvasható bizonyítéka. Legutóbb Z. Marič ennek alapján külön pannon nyelv létét vélte bizonyíthatni s különösen Cassius Dio egy rosszul értelmezett helye alapján az illirek és pannonok nyelvi különállását is hangsúlyozta.

Tekintve, hogy a lingua Pannonica az Osi és Eravisci törzsekkel kapcsolatban - és csakis azokkal kapcsolatban - merül fel az antik irodalomban, e nyelv kérdését kizárólag az eraviszkuszok viszonylag jól ismert kulturája segítségével vizsgálhatjuk. Mármost tudjuk azt, hogy az eraviszkuszok személynevei a periférikus és kisszámú kivételektől eltekintve a klasszikus kelta (elsősorban noricum) névadásba illeszkednek és mint legutóbb Szabó Miklós rámutatott, semmiféle idegen nyelvi hatást nem mutatnak fel. Nehéz volna ezért elképzelni, hogy más nyelvet beszéltek volna, mint a keltát. Anyagi kulturájuk a késő-La Tène legszebb panno-

niai leleteit szolgáltatta. Ezek figyelembevételével Tacitus hiradásából mindössze annyi látszik biztosnak, hogy az Osi és Eravisci azonos nyelvet beszéltek, s mérlegelendő, vajon a másutt nem említett "pannon nyelv" milyen realitást tükröz. Elképzelhető ugyanis, hogy merőben Tacitus következtetése.

Tacitus először arról ír, hogy az eraviszkuszok és osusok azonos nyelvet beszélnek. Tizenöt fejezettel később, a germánok és jazigok között megszorult népecskék említésekor ezek népi hovatarozását nyelvük alapján dönti el: nem germánok, mert gall nyelven beszélnek. Eközben bizonyára eszébe jutott, hogy korábban az osusokat az eraviszkuszok rokonainak tartotta, s mivel utóbbiakat Pannoniában tudta, nem merte már őket galloknak tartani. Pannoniát ugyanis sem a germán, sem a kelta nyelvterületbe nem sorolta be. Így, hogy a korábban említett osus-eraviscus nyelv-rokonsággal ne kerüljön ellentmondásba, azt a megoldást választotta, hogy az osusoknak külön nyelvet, a pannon nyelvet tulajdonította. Ez egyébként következik abból is, hogy Pannonica lingua voltaképpen nem is "pannon", hanem "pannoniai" nyelvet jelent. Ha a pannon nép vagy törzscsoport lebegett volna Tacitus szeme előtt, inkább a lingua Pannoniorum-ot kellene várnunk (bár a Gallica - Pannonica stiláris okokból is érthető hasonítás).

Annyi mindenesetre levonható, hogy Tacitus e kijelentését nem sorolhatjuk az illir-pannon ethnikai különállás érvei közé. A kutatók többsége - még a radikális szükitők között is - hajlik afelé, hogy a dalmát-pannon törzscsoport déli (középdalmáciai) tagjait illireknek tartsa nyelvi szempontból. A személynévadás ellenben arra mutat, hogy e dalmát-pannon csoportot szoros szálak fűzik a délpannoniai és az azalus törzsekhez. Ez talán megmutatja az utat afelé, hogy az illir nyelvet beszélő népek körét mégis tágabb határok között kell kijelölnünk. Biztos ellenben, hogy éppen a Tacitus szerint "pannonul" beszélő eraviszkuszok e körbe nem tartoztak bele, s így más oldalról is kétségessé válik, hogy Tacitus lingua Pannonica-ja mögött történeti valóság húzódik meg.